

संदर्भ - ग्रंथ - सूचि

व

परिसिद्ध

संदर्भ - ग्रंथ - सूचि

१. Arnold, Mathew - The Study of Poetry -
English Critical Texts - Edited by D.J. Enright and
Ernst De chickera - Oxford University Press, Delhi.
Third impression 1979.
२. Aristotle's Theory of poetry and Fine Arts'
Dover Publications INS, USA ,
4th Edition 1907.
३. Encyclopaedia Britannica, Vol. 2
Encyclopaedia Britannica, Ltd.
William Benton, Publisher
London, 1963.
४. क-हाडे, डॉ. सदा - चरित्र आणि आत्मचरित्र (साहित्यरूप)
लोकवाङ्मयग्रह प्रा.लि. मुंबई, प्रथमावृत्ती १९७६.
५. कर्वे , अनंदाबाजी - माझे पुराण
केशव मिस्त्राजी ढवळे , मुंबई ४.
दुसरी आवृत्ती १९५१.
६. कुलकर्णी , वा.र. - वाङ्मयातील वादस्थळे
पॉप्युलर प्रकाशन - दुसरी आवृत्ती १९६२.
७. कुसुमाप्रज (संपादक) - ' पिंपळपान '
कॉन्टिनेन्टर प्रकाशन पुणे , द्वितीय आवृत्ती .
८. गाडगीळ, गंगाधर - साहित्याचे मानदंड ,
पॉप्युलर प्रकाशन, मुंबई १९६२.

९. जोशी, अ.म. १) चरित्र- आत्मचरित्र
सुविचार प्रकाशन मंडळ प्रा.लि., नागपूर, १९६६.
२) प्रदक्षिणा
कॉन्टिनेन्टल प्रकाशन, पुणे ३०,
पाचवी आवृत्ती १९७२.
१०. देशपांडे, अ.ना. - आधुनिक मराठी वाङ्मयाचा इतिहास .
(भाग १ व २) व्हीनस प्रकाशन, पुणे.
११. देशपांडे, डॉ. कमलाबायी - स्मरणसाखळी
मनोहर ग्रंथमाला प्रकाशन पुणे, १९४३.
१२. Naik, Dr. D.G. - Art of Autobiography,
Vidarbha Marathwada Book Company,
Poona. First published 1962.
१३. Nicolson, Harold - The Development of English Biography,
The Hogarth Press, London, 1959.
१४. ठिपसे, सौ. प्रतिभा - हृद्गत
दास्ताने रामचंद्र आणि कंपनी, पुणे
प्रथमावृत्ती १९८१.
१५. फडके, ना.सी. - प्रतिमा-साधन ,
देशमुख आणि कंपनी, पुणे २ ,
दहावी आवृत्ती १९७०.
१६. फडके, मालचंद्र - मराठी लेखिका : चिंता आणि चिंतन ,
श्रीकृष्णा प्रकाशन, पुणे ३०.
पहिली आवृत्ती १९८०.
१७. मराठी विश्वकोश - खंड दुसरा ,
महाराष्ट्र राज्य साहित्य संस्कृति मंडळ, मुंबई ,
प्रथम प्रकाशन १९७६.

१८. म्हैकर, बा.सी. - सौंदर्य आणि साहित्य ,
मौज प्रकाशन, तिसरी आवृत्ती १९७५.
१९. Maurois, Andre - Aspects of Biography ,
Cambridge University Press, 1929.
२०. Wellek and Warren -
Theory of Literature - Penguin Books,
B Third Edition - Reprinted 1968.
२१. वै., सरोजिनी - माती आणि मूर्ती
मॅजिस्ट्रिक बुक स्टॉल , मुंबई ४.
प्रथमावृत्ति १९७५.
२२. सहस्रबुद्धे , पु.ग. - स्वभाक्लेस ,
मॉडर्न बुक डेपो, पुणे , १९३८.

नियतकालिके :

१. महाराष्ट्र साहित्य पत्रिका -
अंक २२१, अप्रिल - मे - जून १९८२.
२. ललित -
दिवाळी अंक, नोव्हें.-डिसें. १९८१,
अप्रिल, १९८२.
३. लोकप्रभा -
१ मे १९८३.
४. वीणा -
मे १९६४.
५. सत्यकथा -
जुलै १९७६.

परिशिष्ट

- ' स्मृतिचित्रा ' तील म्हत्वाच्या घटना -
- १८५७ डिसें. ७ आजोबा बासुदेव मगवंत यांस फाशी - नानांना सोवळे लागले.
- १८६१ डिसें. ६ नारायण वामन टिळक यांचा जन्म.
- १८६८ (!) मकरिका नारायण गोखले (लक्ष्मीबाजी टिळक) यांचा जन्म.
- १८८० (!) लक्ष्मीबाजी - ना. वा. टिळक विवाह.
- १८८६ धारनभाजीचा विवाह.
- १८९१ जुलै १६ देवदत्त टिळकांचा (' दत्त ') जन्म.
- १८९५ फेब्रु. १० टिळकांचे धर्मान्तर.
- १८९९ जुलै लक्ष्मीबाजी पतिगृही परततात.
- १९०० जुलै ८ लक्ष्मीबाजींचा त्रिस्तस्वीकार.
- १९०७ नळगाव साहित्य संमेलन , बालकवि ठोंबरे यांचा उदय.
- १९१८ एप्रिल ३० देवदत्त - रुथ विवाह.
- १९१८ मे ९ बालकवीचे निधन.
- १९१९ मे ९ टिळकांचे निधन.
- १९२० ऑगस्ट १८ अकरा मुली व अकरा मुलगा यांचा अपघाती मृत्यु.
- १९२२ डिसें. २४ कराचीत वास्तव्य.
ते १९२४
- १९२० ' स्मृतिचित्रे ' मा. लेखनास आरंभ.
- १९२४ डिसें. १५ ' स्मृतिचित्रे ' भाग-१
- १९२५ डिसें. १५ लक्ष्मीबाजींचा सत्कार - ' स्मृतिचित्रे ' भाग-२.
- १९२६ फेब्रु. २४ लक्ष्मीबाजींचा मृत्यु.

मु मिका

‘ स्मृतिचित्रा ’ चा हा अभ्यास केवळ वाड. म्पीन दृष्टिकोणातून सादर केला नसून तो वाड. म्पीन व सामाजिक असा दुहेरी आहे. कारण ‘ स्मृतिचित्र ’ हे अेका स्त्रीचे - गृहिणीचे आणि धर्मान्तर केलेल्या अेका विचारवंत स्त्रीचे आत्मचरित्र आहे. या आत्मचरित्रात कौटुम्बिक आणि सामाजिक प्रश्नांची लक्ष्मीबाजी - टिळकांनी चिकित्सा केली आणि विशिष्ट कालखंडातील स्त्री-जीवनाला वेढून बसलेल्या सुखदुःखांहेी - प्राधान्याने दुःखांचे, आपत्तींचे चित्रण केले. त्यामुळे हे आत्मचरित्र केवळ लक्ष्मीबाजीचे ठरत नाही. अेका सामाजिक आणि धार्मिक परिस्थितीचा तो अतिहासही आहे, याचे मान ठेवून या शोधनिबंधाची मी मांडणी केली आहे.

लक्ष्मीबाजींनी रेखाळलेली मिन्नमिन्न वृत्ती-प्रवृत्तींची व्यक्तिचित्रे, त्यांची घरगुती सहजसुंदर केली आणि त्यातून कुलगडत जाणारे लक्ष्मीबाजीचे अनुभव विष्वयांचा मागोवा घेण्याचा व त्यातील वैशिष्ट्ये स्पष्ट करण्याचा मी प्रयत्न केला आहे.

‘ स्मृतिचित्र ’ हे अेक बालबोध पुस्तक वाटले तरी ते तसे नाही, कारण या आत्मचरित्राने तत्कालीन स्त्री-जीवनावर आणि विकीर्णतः धार्मिक, सामाजिक क्षेत्रावर स्पष्ट प्रकाश टाकला आहे. अेक बालबोध वाटणा-या पण नाना प्रकारचे अनुभव गोळा केलेल्या अेका विकक्षण आणि रसव वृत्तीच्या क्लाक्ती सुगृहिणीने सहजगत्या आपल्या स्वतःच्या, आपल्या पतीच्या आणि आप्त-नातलगांच्या माकनीकावर शोधक श्रोत टाकला आहे. ‘ स्व ’ ला बाजूला ठेवून आजुबाजूच्या जगांके काहीशा मिस्त्रिलपणाने पण सखोलपणाने पाहण्याची अेक दुर्मिळ समन्तदार वृत्ती लक्ष्मीबाजींच्या ठायी असल्यामुळे हे

या मनुष्यस्वभावाच्या चिन्नातून वाक्कांना आपल्याच सुखदुःखांचे पडसाद
 ऐकाव्यास मिळतात. या संदर्भात प्रा.ना.सी. फडके यांचे पुढील विधान लक्षात
 घेण्याजोगे आहे. ते म्हणतात, '.... समाजाची रुची सुसंस्कृत होत गेली,
 की ललितकथांचे सौंदर्य त्यांच्या रक्षा चमत्कृतीपेक्षा त्यातील मामिक व्यक्ति-
 दर्शनाच्या मापाने मोजण्याची वाक्कांची तयारी होते.'^२ मानवी मन अत्यंत
 चमत्कारिक व क्लिष्ट असते. मानवी स्वभावाला निरपवादपणे लागू पडेल असा
 कोणताच नियम नाही. मनुष्यस्वभावाबद्दल कार्यकारणभावाने तर्क करणेही नेहमीच
 योग्य ठरणार नाही. त्याविषयी पूर्वानुभवाने बांधलेले अंदाजही साफ कोसळणे
 शक्य आहेत, अितके ते अगम्य व चकल आहेत, तथापि मौक्तिकास्त्राअितके
 नसले तरी बऱ्याच प्रमाणात ते नियमबद्ध आहे व म्हणून त्याबद्दल काही अंदाज
 करणे शक्य आहे, म्हणूनच स्वभावलेखनाचे शास्त्र निर्माण होऊ शकते.

स्वभावलेखनाच्या तीन पायऱ्या

वाङ्मयामध्ये लेखकाला जे व्यक्तिदर्शन घडवायचे ते प्रत्यक्ष जीवनातील
 व्यक्तीसारखे दृष्टेव असले पाहिजे. सर्वसाधारण मानवी विकार-विचार घेऊनच
 त्यामधून कालमानाप्रमाणे व्यक्तिरेखा सुभी करायची असते, स्वभावलेखनाच्या तीन
 पायऱ्या डॉ. पु.ग. सहस्रबुध्दे यांनी पुढीलप्रमाणे सांगितल्या आहेत.

१) प्रथम विकार - विचारांच्या रंध्यातून मानवसद्गुण रेखा तयार करणे, नंतर
 तिच्यात काल, प्रांत व वर्ग यांची वैशिष्ट्ये भरून तिची प्रतिमा तयार करणे व
 मग आपल्या वगातील अितर लोकांतूनही निवडून दाखविणारी व्यक्तीची अशी
 अगदी विशिष्ट वळणे तिच्या अंगी दाखवून तिचा पूर्ण व्यक्तिरूप देणे, या त्या
 तीन पायऱ्या होत. '३ प्रत्येक मनुष्य हा प्रथम 'मानव' व नंतर 'प्रतिमा'
 (वगाचा प्रतिनिधी किंवा नमुना) असतो. लेखकाला मानवी आकृती रंगविताना